

VAJDASÁGI TELEPÍTÉSEK A XVIII. SZÁZADBAN

HÁROM BÁCSKAI MAGYAR FALU EREDETE

SZIRMAI KÁROLY

A török hódoltság a mai Vajdaság területét nagymértékben elnéptelenítette. Még nagyobb pusztaságot hagyott maga után a török hódítók ellen 1683-ban indított fölszabadító harc. Egykorú adatok szerint II. Rákóczi Ferenc szabadságharcai idején, 1703—1711 között, a török alól fölszabadított ország amúgy is megfogyatkozott lakossága ötnegyed millióra csökkent, s csak II. József korában szaporodott hárommillióra. Például Bácska elnéptelenedésére a XVIII. század elején mi sem jellemzőbb, mint hogy a náddal, kóróval, cserjével benőtt területnek mindössze harmincezer lakosa volt, ebből is mintegy tizenkétezer az osztrák adminisztráció hivatalnoka, a többi tizennyolcezer pedig a török hódoltság előtt vagy alatt letelepült szerb és bunyevác állattenyésztő a Zombor és Szabadka körüli településeken. Magyar őslakosság csupán a szerémségi, illetve szlavóniai Lászlófalván, Kórogyon, Harasztin és Rétfalun maradt. E községek eredete egyébként az Árpádokig nyúlik vissza. Magyar lakosságát, egykorú kútfók vagy legendák szerint, Szent László telepítette oda, s hadak és vészek idején a biztos búvóhelyet nyújtó tölgyfarengetegek és ősi ingoványok óvták a végpusztulástól.

Az elnéptelenedett vidéken a XVII. század végén és a XVIII. század elején, az osztrák császári udvar hozzájárulásával, először a szerbek jelentek meg. A bécsi kormányzat ugyanis e területet előbb mint határőrvidéket, később pedig mint az ide telepedett szerbek külön területét jó ideig saját igazgatása alatt tartotta. A szerbek letelepedésének körülményei jól ismertek: amikor az 1689-ben a Balkánon vereséget szenvedett császári seregeknek az újabb török előretörés elől ki kellett vonulniuk Szerbiából, Csernojevics (Crnojević) Arzén ipeki szerb pátriárka a török bosszújától félve menedékjogot kért és kapott az osztrák császártól az 1690. augusztus 20-án kötött szerződés alapján, s mintegy 180—200 000 főt kitevő 36—40 000 családdal az elnéptelenedett Vajdaságba menekült. Kisebb részük Szerémségben, Szlavóniában meg Bácskában telepedett le, a többiek a Tisza és Maros menti erődítményekben kaptak menedéket, s évek során Budáig, Szentendrét, sőt később egészen Esztergomig, Komáromig és Egerig húzódtak föl, ahol egy részük idő múltával elpolgáricosodott.

Az osztrák hadvezetőség a Bácskában szétszórt szerb településeket a

Tisza alsó folyására költöztette át, hogy ott sajkáikkal határőri szolgálatot lássanak el. Így kapta a Duna és Tisza közti délkeleti háromszög a Sajkásvidék elnevezést. De Bácska ebben az időben sem volt nyugodt: a Rákóczi-fölkelés az elégedetlen szerbséget is fölkelésre szította, mert az osztrák udvar nem teljesítette a határőrvidéki szolgálat fejében tett ígéreteket — nem adott elég földet, sem házépítésre ígért anyagot, úgyhogy a szerbek továbbra is öblökben és sáncokban éltek. Utóbb azonban katonai érdemeik jutalmául 1705. szeptember 29-én kiváltságlevelet kaptak, melynek alapján a Kőrös, Belovár, Pozsega, Verőce, Szerém, Bácsbodrog, Csanád, Arad és Békés vármegyékből leválasztott területen, pátriárkájuk alatt mint önálló nemzet élhettek.

A szerbek akkori térfoglalására mi sem jellemzőbb, mint hogy politikai, vallási és művelődési központjuk, a karlócai mitropolita főnnhatósága alá nyolc püspökség tartozott, közöttük a budai is, önrendelkezési jogára pedig, hogy a vajdai méltóság megszűnte után a pátriárkát továbbra is a nép választotta.

Míg a granicsári, határőrvidéki szellem a déli, zártabb településeken jó ideig tartotta magát, a följebb eső területeken, ahol a szerbek magyarok és németek közé kerültek, mint például Szentendrén, Budán, Komáromban, hamar megkezdődött polgáriasodásuk. Kultúrájuk itt fejlődött tovább, íróik, költőik, tudósaik itt nevelkedtek, e kor szerb könyveinek nagy részét Budán nyomták, s Pesten alakult meg első kultúregyesületük, a Matica srpska. Újvidék, „a szerb Athén”, csak a XIX. század elején, az önálló Szerbia kialakulásának kezdetével jutott szerephez, amikor a szerb nép társadalmi és nemzeti mozgalmának súlypontja a déli vidékekre tevődött át.

*

Az osztrák uralkodóház a főlzabadított déli területekre bőséges embertartalékából elsősorban birodalmi németeket kívánt telepíteni. De mivel a háborúk az állampénztárt kimerítették, a telepítést kénytelen volt húsz évvel elodázni, úgyhogy 1730 helyett csak 1750-ben került rá sor. Ekkor kerültek a telepítésre kiválasztott családok Apatinba, Filipovóra, Crnjajára, Gajdobrába, Palánkára s egyéb helyekre. Ezek az ide települt németek katolikus vallásúak voltak, mert sem III. Károly, sem Mária Terézia nem volt hajlandó az itteni területekre protestánsokat költöztetni, még akkor sem, ha németek voltak. Az uralkodóház ugyanis a telepítési akciót egybekötötte ellenreformációs céljaival. Többek között oly módon, hogy az osztrák területek protestánsait, szabadulni kívánván tőlük, a távolabb eső Erdélybe deportálta, ugyanolyan elbírálásban részesítve őket, mint a politikai bűnösöket és a bécsi söpredéket, akiket a közrend érdekében — büntetésből — Bánátnba menesztett. Csak később, II. József felvilágosult abszolutizmusa tette lehetővé, hogy Bácskában protestáns németek is letelepedhessenek. S később ez nyitott utat a jász-kún-sági református vallású magyarok bácskai letelepedésének is.

Még az első németek letelepülése előtt, 1745-ben jelentkezett a kulai kincstári hivatalnál az első tizenegy szabados ukrán (ruszin) család, foglalkozást keresve. Biztatásukra ugyanilyen kívánsággal még hetvennyolc család jelentkezett a Maros vidékéről.

Előző nemzedékeik eredetileg a kárpátaljai Halicsból menekült ispáni (soltiszkai) szabad favágók voltak, de szerződésük letelte után felszedelőzködtek, és eltávoztak a Kárpátokból, lefelé vándorlásuk során újabb és újabb földesurakkal kötven szerződést, úgyhogy a XVIII. század első felében nem akadt Magyarország keleti részében megye, ahol ne lettek volna szabad favágó ruszinok. Ez a vándor nép Erdélybe is elkerült, onnan pedig a dél-magyarországi megyékbe, s egy kis részük Bánáton keresztül a Bácskába.

Mivel a kulai kincstári hivatalnak az idő tájt nagy földterületei voltak s azon csak három kisebb település létezett, mégpedig Kula, Verbász és Kucora 560 kalibával, a kincstárnak nagy fejtörést okozott, hogy mit csináljon a jövevényekkel, mert a környező nagy területek német telepesek számára voltak fenntartva, tehát nem merete őket letelepíteni, de el sem utasíthatta, mert szüksége volt az elnéptelenedett területen munkaerőre. Ezért egy évi időtartamra kötött szerződéssel munkát biztosított nekik Kosceljinsko pusztán, azzal a számítással, hogy ha jó munkásoknak bizonyulnak, a kincstár talál számukra mocsaras földterületet, amelyet a német telepesek biztosan nem fogadnának el, s így a kincstárnak csak haszna lehet belőlük, ha viszont ez nem tetszenék nekik, a közigazgatásnak nem kell őket elűznie, elmennek maguktól is. Ottmarasztalásuknál az is közrejátzott, hogy csak két feltételt kötöttek ki: 1. hogy szabadok legyenek, és 2. hogy megélhetésükre meglegyen a keresetük. Ezek a ruszinok, mint később bebizonyult, a kincstárnak mindenképpen hasznára voltak, mert a Bácskába kerülő németek számára fölépítették a lakóházakat, s gaztalanították az elhagyott földeket. Mivel békés és szorgalmas munkásoknak bizonyultak, a kulai kincstári hivatal arra kérte a bajai felsőbb hatóságokat, hogy engedélyezze területén szabad ruszinok nagyobb számú letelepedését, amit a főadminisztrátor saját kockázatára 1751-ben meg is engedett. Az erről szóló leirat többek között ezeket tartalmazza:

Mindazoknak a termelőknek, akik Nagy Keresztúr pusztán kívánnak letelepedni, ruthéneknek, idegen vendégeknek, vallási unióbelieknek és szabad költözködésre jogosultaknak kell lenniük. Nem lesznek jobbágyok, hanem földművesek, s ha számuk nő, úgy nő földbirtokaik területe is. Ezenkívül több pusztát vehetnek bérbe azokból, melyekkel az igazgatóság rendelkezik. A leirat mentesíti őket négy évre minden adótól, az egyházi tized fizetésétől is. Építeniük kell azonban maguknak szárított téglából házakat, melyekhez — kérelmükre — a királyi adminisztrátortól kapnak épületanyagot, mert a bácskai erdők fát erre a célra nem szabad kivágniuk. A Fr. Joseph Redl adminisztrátor által aláírt okirat kiköti, hogy a nagykeresztúri (tíz évvel később pedig a kucorai) telepesek csak halicsi menekültek lehetnek, és nem kárpátaljai urasági jobbágyok.

Ezek szerint tehát a szerbek és a ruszinok vajdasági letelepedésükben megelőzték a németeket, de kiváltképpen a magyarokat (meg a szlovákokat), akiknek ideköltözése csak II. József idejében vált — nagy huzavonával — lehetségessé.

*

II. József, amikor az elődei által megkezdett telepítést folytatta, természetesen szintén figyelmen kívül hagyta a belföldi magyarságot, s csupán birodalmi németek idetelepítését tűzte ki céljául, annál is inkább, mert egy távolibb elképzelése az egész Pannon síkság elnémetesítése volt. Ezzel elsősorban fejlettebb mezőgazdasági viszonyokat akart teremteni, s emellett megbízható lakossággal növelni a déli vidékeket, amit a török szomszédság miatt még mindig kívánatosnak tartott. A telepítéssel kapcsolatos rendelkezései ennél fogva egyáltalában nem tartalmaztak irányelveket a belföldi népmozgalmak, vagyis főleg a magyarok jelentkezése esetén követendő eljárásra, miért is ily esetekben az illetékes hatóságoknak maguknak kellett a megoldás módjáról a helyszínen határozniuk.

II. József alatt tehát két egymástól eltérő telepítési típus alakult ki: a német bevándorlókra és a belföldi jelentkezőkre vonatkozó. A különbség kifejezésre jutott már a települési hely kijelölésénél is, mert míg a német bevándorlók a legjobb bácskai földeket kapták, s túlnyomórészt a ruszinok által gaztalanítva, az első, Jászkúnságból érkező magyar települők pedig a telecskai dombvidéken a negyedosztályúaknak értékelt földeket. Igaz viszont, hogy telekállományuk nagyobb volt, s az itt kapott földek még mindig jobbak, mint előző lakóhelyükön.

A telepítési kedvezmények összehasonlítása még kirívóbb ellentéteket mutat. Mert míg a császári pátens a német telepesekről, összes szükségleteiket figyelembe véve, a legmesszebbmenően gondoskodik, s pénzzel is bőven ellátja őket, a jászkúnsági telepések csak a következőkben részesültek:

Kaptak negyed, fél, háromnegyed vagy egy sessio földet — csak néhány esetben ötnegyed vagy másfél sessiót —, de nem megmunkálva és bevete, hanem feltöretlen gyep formájában, továbbá: kaszálót és közlegelőt. Kaptak még kölcsöngabonát, vetőmagnak és kenyérnek, a szabad évek utáni természetbeni visszatérítés mellett. Kaptak továbbá házieszközök beszerzésére családonként 6 forintot, házépítésre pedig 12 forintot, ami közel sem volt elég e célra, pedig házaikat maguk építették. (Hiszen például az egyidejűleg telepített Cservenka német községben minden egyes ház belekerült a kincstárnak kerekén 200 forintjába, amiből 93 forint 42 krajcár munkabérré, 106 forint 18 krajcár pedig építőanyagra esett.)

Engedélyeztek számukra három szabad esztendőt; házaiknak, valamint templomuknak, parókiájuknak, iskolának, községházának, tanítói lakásnak felépítésére kaptak üres telket. Végül a lelkész javadalmasására egy, a tanítóéra fél, a jegyzőére fél és a község közszükségeire 1 sessio úrbéri terhektől mentes földet kaptak.

Ha mindezt összehasonlítjuk a német telepések kedvezményeivel, megállapítható, hogy a kettő között óriási a különbség.

Hogy mégis megkezdődött és később mind nagyobb iramban folytatódott a magyarok letelepülése Bácskában, ennek több oka van. A jobbágyság a sűrűbben lakott felsőbb vidékeken már egészen elaprózott jobbágytelkekben szorong, s mivel a szabályszerű elköltözésre egyre kevesebb az alkalmá, megszökik földesurától, s maga próbálja megtalálni szerencséjét. A szintén felduzzadt lakosságú kúnsági helységek alig győznek védekezni a hívatlan elemek beáramlása ellen, s ez in-

dítja el fokozatos délre vándorlásukat, s az Alföld még pusztá vidékeinek benépesítését. A sűrűbben lakott tájakról tehát toborzás nélkül is sokan jöttek volna Bácskába, nemcsak Nagykúnságból, hanem még Heves megyéből is.

A telepítésre szánt három pusztá: Feketehegy, Ómoravica és Pacsér a zombori székhelyű bácskai kincstári jószágigazgatóság hatalmas, Bácska nagy részét felölelő területének volt a tartozéka. Feketehegy a kulai uradalom pusztája volt, míg Moravica és Pacsér a szántovai uradalomhoz tartozott. A három pusztá közül csak Pacsér volt részben lakott. A jászkúnságiak egy kis, völgyben épült s 46 család lakta szerb községet találtak rajta. Községüket melléje építették.

A jászkúnsági magyarok 1785 kora tavaszán jelentkeztek a zombori adminisztrációnál települési szándékkal, amit az nemcsak helyeselt, hanem még pártfogolt is, azt javasolva a kamarának, hogy Pacsért és Ómoravicát engedje át nekik. Sok huzavona után, mert a kamara e területekre is mindenáron birodalmi németeket szeretett volna költöztetni, a jászkúnságiak végre megkapták a két pusztát.

Az elvándorlási törekvések megmozgatták a Jászság, Nagykúnság és Heves-Szolnok megyék nem egy Tisza menti községének lakosságát. Kúnhegyes, Karcag, Kúnmadaras, Kúnszentmárton mellett még mintegy 16 falu szeretett volna bekapcsolódni a déli pusztákra való letelepedésbe. Elsőnek a karcagiak figyeltek föl, akik közül azonnal 33 család jelentkezett a kúnhegyesiekkel való közös településre. De amikor a kamarai intéző az immár elfogadott település ügyében megjelenik Kúnhegyesen, a szomszédos falvakból: Kúnmadarasról, Kisújszállásról és Turkevéről mintegy 700 család fordul hozzá, kérve, hogy pártfogolja települési szándékukat.

Időrendileg azonban a kúnhegyesiek az elsők.

1786 tavaszán Karcagról, Kúnmadarasról, Jászkisérről és Kisújszállásról még egy nagyobb csoport indul új otthon keresve Bácskába. Jellemző, hogy mindkét kirajzás letelepítése tervszerűen és a teljes hivatali apparátus igénybevetelével történt. Vagyis: ügyük intézésében az uralkodótól kezdve a jászkúnsági helyi magisztrátusig, illetve a bácskai ispánig minden illetékes hivatal részt vett.

A szintén Bácskában letelepülni óhajtó kúnszentmártoni családok száma 120. Ezek közül rétje és szántója csak huszonháromnak van, vagyoni helyzetük tehát kedvezőtlen. Ez kitűnik abból is, hogy évi adójuk alig éri el a 324 forintot. Ám a magisztrátus és a nagykúnsági előljáróság ellenzi elvándorlásukat, sőt gátolja is, azzal érvelve, hogy a természet törvénye szerint minden községben szegényeknek is kell lenniük, hogy a gazdagabbak földjeit megműveljék. Ezért azon vannak, hogy meggátolják őket óhajuk teljesülésében.

Már az elsőnek jelentkező kúnhegyesiek idetelepülését is sok vita előzte meg. Először magában a kúnhegyesi tanácsban, ahol többen sehogyan sem akartak hozzájárulni az elvándorláshoz, úgyhogy az elbocsátási határozat csak nagy csatározás után születik meg. Ezt követi a zombori kamarai igazgatóság és a bécsi kamara sűrű jegyzékváltása, mert utóbbi a szabad területeket a birodalmi németeknek akarja fenntartani. A zombori adminisztrációnak köszönhető, hogy a kúnhegyesiek és más jászkúnságiak végül mégis ide kerültek, noha a bécsi kamara részéről a telepítés pártolása, sőt önhatalmú elősegítése miatt

nemegyszer kaptak megrovást. Érvelésük, hogy a hazai magyarok ide-telepítése távolról sem terheli meg annyira a kincstárt, mint a sokkal több kedvezményben részesülő birodalmi németeké, végül is győzött. Indokaik közt szerepel az is, hogy a jászkúnságiak jobb földművelők és mezőgazdák, mint a régebbi bácskai telepesek, tehát a kincstár több hasznukat látja. Végül arra is hivatkoztak, hogy háború esetén a jászkúnságiak jobban megállnák a helyüket, mint a birodalmi németek.

A kúnhegyesiek részére három bácskai pusztát állt rendelkezésre: a közel 7000 holdas Feketics a mintegy 4000 holdat kitevő verbászi részszel; a 4563 holdas Kiskér a szomszédos 2850 holdas csornoki maradékkal; és a 3261 holdas Petau pusztát. E telepek bármelyike megfelelné a kúnhegyesieknek, mert forgalmas utak mellett fekszenek. Végül is Feketicset választották.

Kúnhegyesről főképpen a szegényebb réteg távozott el. Az elvándorlók zömét nem is a törzslakosság adta, hanem a más vidékekről beszivárgottak, köztük a földesuraiktól megszökött vagy beleegyezésükkel elvándorolt jobbágyok. A Heves megyei földesurak ugyanis nem gátolták az elvándorlást túlnépesedő birtokaikról.

Kúnhegyesről eredetileg 250 család jelentkezett, de ezeknek száma 217-re csökkent, amit átmenetileg a 33 karcagi család pótolta ki. Ezek azonban később különváltak, csatlakoztak a községükből, Kúnmadarasról és Kisújszállásról jelentkezőkhöz. Helyükre tiszaburiak iratkoztak föl. De az eredeti jegyzékben szereplő 217 kúnhegyesi család sem telepedett mind le, többen visszamaradtak, úgyhogy hiányukat más helységekből és megyékből kellett pótolni.

Mielőtt útra keltek volna, megvárták, hogy jószágaik részére valami kaszálót kapjanak, s megkérték az ügyeiket pártfogóan intéző Válovitsot, hogy a zombori kamarai adminisztráció útján eszközöljön ki számukra Szolnoknál, a tiszai réven ingyenes átkelest. Indulásuk közeledtével azonkívül azzal a kéréssel fordultak a kúnhegyesi tanácsához, hogy a megígért bikát adják oda nekik. A református eklézsiától eltávozásuk előtt egy úrasztali cinkannát kaptak a következő fölirattal: „Ez kannát kúnhegyesi eklézsia számára Ns. Kotzó Gáspár uram maga költségén vette 1733. 7-dik 8.” A telepesek egyébként nem egyszerre hagyták el Kúnhegyest, hanem csoportokban. Útjuk a szekerekre rakott sok ingósággal, gyerekekkel s a maguk előtt terelt jószággal igen hosszadalmas volt.

*

A kúnhegyesieknél jóval nagyobb megmozdulás a karcagiaké és a környező helységek lakosaié.

Karcagról	141 család jelentkezett	670 fővel
Kúnmadarasról	34 család jelentkezett	146 fővel
Jászkisérrel	28 család jelentkezett	127 fővel
Kisújszállásról	186 család jelentkezett	843 fővel
ÖSSZESEN:	389 család jelentkezett	1786 fővel

Összigénylésük: 330 és 3/4 sessio volt, azaz kb. 21 000 hold.

Legjobb anyagi helyzetben a jászkisériek voltak, de a többiek állatállománya is nagyobb volt a kúnhegyesiekénél.

Az újabb telepések a zombori kamarai igazgatósághoz fordultak kérelmükkel, melyet az pártfogólag továbbított a bécsi kamarához, ahonnan elutasító válasz, sőt megrovás érkezik. A zombori kamarai adminisztráció azonban nem hagyja annyiban a dolgot. 1785. június 30-án kelt terjedelmes föliratában részletesen kifejti, hogy mi készítette az újabb jászkúnságiak kérelmének támogatására:

1. A kúnhegyesieknek juttatott Feketicse nem maradt számukra hely, ezért javasolta Pacsér és Ómoravica odaadását.

2. E területek németekkel való benépesítése amúgy sem jöhetne szóba, mert mintegy 16 000 holdat kellene számukra fölszántani, amihez az adminisztrációnak nincs elegendő robotja.

3. Az erre kötelezettek tavaszon 10 000 holdat már fölszántottak, az újabb 16 000 hold pedig olyan gyepes, hogy feltörésében amúgy is fáradt lovaik kidőlnének.

4. Különbön is idei robotjuk nagy részét már ledolgozták, s már így is fizetett fuvarokat kell igénybe venni.

5. A két pusztán kívül abban az évben még 880 telepés házat kell felépíteniük a német bevándorlóknak.

6. A felirat hivatkozik továbbá arra az 1785. április 5-én kelt császári rendeletre, mely megengedi, hogy Bácskában az üres sessiókra a kúnhegyesiekével azonos feltételek mellett belföldiek, tehát magyarok is elhelyezhetők.

A Bácskába való letelepedés engedélyezése ügyében egymást érik a küldöttségek. Körülményes előkészítés után az udvari kancellária végre meghozza határozatát, és 1785. október 6-án közli a helytartótanáccsal, hogy az uralkodó a jászkúnságiak települési szándékát tudomásul vette, de mivel a kérelmezett Pacsér, Ómoravica és Pusztakula helyi körülményeit nem ismeri, a helytartótanácsra bizza, hogy a jászkúnságiakat itt vagy más alkalmas helyeken letelepítse. Az uralkodó kifejezett kívánsága, hogy ez még a tél beállta előtt megtörténjék.

1785. december közepe táján Zomborból Jászkúnságba érkezett a kamarai kiküldött, hogy számba vegye az elköltözni szándékozókat, és részletesen megbeszélje a leköltözés körülményeit.

A két letelepítésre szánt terület 36 902 holdból állt, és 615 sessiót tett ki. Mivel ebből közlegelő, út, belterület 205 sessió s a pacséri szerbek birtoka további 60 sessió, a jászkúnságiaknak 350 sessió maradt. (60 holdat számítva egy sessióra s 1200 négyszögölet 1 holdra.) E területen 400 család elhelyezését irányozták elő, mert egy teleknél senki sem kaphatott többet.

A zombori kiküldöttet agálllyal töltötte el, hogy a jelentkezők között sok olyan is volt, akik eddigi lakóhelyükön csak napszámosok vagy szolgák voltak, s nem rendelkeztek a megkívánt állatállománnyal. A helytartótanács ezekkel kapcsolatban azonban feleslegesnek tart minden aggodalmat. Ha értenek a földműveléshez, a családjukban levő dolgozók arányában nekik is földet kell adni.

A Pacsérra és Ómoravicára való leköltözés a tél beállta miatt tavaszra maradt, s József-napig tolódott el. Ezt megelőzően nagyobb kedvezményeket kérő beadványokra a zombori adminisztráció az alábbiakról értesítette őket:

1. Felső rendeletek szerint biztosítva van számukra a szabad vallásgyakorlat. Az egyházi tisztviselők javadalmazására kért földek kimérésére a mérnök már szintén utasítást kapott. A lelkész 1 sessiót kap, a segédlelkész semmit, a tanító fél sessiót.

2. Ami a kellő földterület biztosítását illeti, ez a rendelkezésre álló 400 telektől s a telepések vagyoni helyzetétől függ. Minthogy azonban sok család szegényebb és nem kaphat egész sessiót, a két pusztá 500 családnak is elegendő.

A tél végének közeledtével az elvándorolni szándékozók hozzáálltak a készülődéshez. De csak állataikat és legszükségesebb ingóságukat vihették magukkal. Visszamaradó ingatlanaikat kénytelenek voltak áruba bocsátani. Azokat sokszor valamelyik visszamaradó rokon vette meg, mert erre másokkal szemben elsőbbségi joga volt. A vételár gyakran nem készpénz, hanem az új telepre magukkal hajtható jószág volt. Az örökrészt is többen így vették ki a családi vagyomból.

A jelentkezettek és az első lakosok névsorait egybevetve, megállapítható, hogy a kisújszállási elbocsátottak majdnem mind Pacsérra telepedtek át, a kúnmadarasiak túlnyomóan Ómoravicára, a karcagiak közül 120, a jászkisériek közül pedig 30 ugyanoda.

A távozó kúnmadarasiak és kisújszállásiak bikát és csődört kértek tanácsuktól, és meg is kapták. Ugyanúgy segítséget kértek parókiájuk felépítéséhez is. Az egyház sem bocsátotta el őket üres kézzel, több úrasztali kegyszert kaptak.

Egy fennmaradt feljegyzés szerint Kisújszállást az elköltözők 1786. április 12-én hagyták el, mikor is „nem maradt szem szárazon a búcsúzáskor”, mert senki se ment el úgy, hogy valamelyik hozzátartozóját ott ne hagyta volna.

Adatok maradtak fenn arról is, hogy 72 család már egy esztendővel előbb költözött el, s átmenetileg Pacséron, majd Ómoravicán telepedett le. Ezeknek emlékét őrzi az ómoravicai anyakönyv első kötetének eleje, az 1786 előtt születettek és meghaltak adataival, melyeket az 1786 őszen hivatalba lépő református lelkész utólag jegyzett be.

*

A telepítés előkészítésében és a leköltözés módjában mutatkozó egyöntetűség folytatódott az elhelyezkedésnél is. A leköltözöttek három új községben való elhelyezése azonos módon és feltételek szerint történt. Kisebb eltérésektől eltekintve, kedvezményeik és kötelességeik ugyanazok. Valamennyien a kevésbé termékeny és vízszegényebb Telecskán kaptak földet és telekállományt. Mivel a terület a kincstár tulajdona volt, így mindhárom község a kamara földesúri hatalma alatt áll. Ennélfogva az új telepések társadalmi helyzete a korábbival szemben visszaesést jelent. Ugyanis valamennyien a kamarának mint földesúrnak jobbgályai lesznek, nem úgy, mint odahaza, Jászkúnságon, melynek szabad tagjai voltak. Ám a Bácskában szerzett kedvezőbb anyagi helyzet részben kárpótolta őket az elvesztettekért.

A telepésekre napi gondjaikon kívül autonóm egyházi életük kiépítése tekintetében is nagy terhek neheztedek. De hogy az új területen mégis sikerült meggyökeresedniük, egyházi problémáik megoldásának

mikéntje mutatja. A három új egyházközséget az idegen ajkú bácskai református eklézsiákkal együtt a Duna melléki egyházkerület kecskeméti traktusába sorozták be, s csak az 1801. évi szalkszentmártoni kerületi gyűlés csatolta őket az alsó-baranyai traktushoz.

II.

F E K E T E H E G Y

A kúnhegyesről jött telepesek, akikhez a karcagiak helyett tiszaburiak csatlakoztak, a zombori kamarai mérnök előzetes területfelosztása szerint helyezkedtek el. Ennek eredményeképpen a telepesek

6681 hold feketicsi
3729 hold verbász—maradéki és
3288 hold velics-pusztai területet, tehát

Összesen 13 298 hold földet kaptak.

A területfelosztó mérnök a negyedosztályúnak értékelt földből 1200 négyszöglet vett egy holdra, így az egész terület 218 sessiót tett ki. Egy sessio 38 hold szántóból, 22 hold kaszálóból és 1 hold belső telekből, tehát összesen 61 holdból állt. Az egész terület egyharmad része, azaz 72 sessio közlegelőnek maradt. Ezenkívül 2 sessiót tartottak fenn közterületre és négyet javadalmi célokra. A telepesek közt tehát 140 egész telek került kiosztásra. Egy-egy sessiót 80 család kapott, felet 69, negyed 62. Ezt a megosztást az ígás állatok mennyisége döntötte el. Akinek ígás jószága nem volt, csak negyed telket kapott, kivéve a sokgyermekes családokat. Eszerint 211 család összesen 7800 hold szántót és kaszálót kapott. Ehhez járult a közlegelő használata és a belső telek.

A kimaradt 10 sessiót később jött kúnhegyesiek kapták. Az utánköltözés ugyanis még évekig folytatódott. Szlovákok is érkeztek, de ezek hamar beleolvadtak a helyi lakosságba, s felvették a református vallást is. Az utántelepülésre jellemző, hogy a családok száma 1788 végén már 282. Sok vizályt idéz elő a németek beszivárgása Torzsáról és Szeghegyről az 1820-as években.

A jászkúnsági telepesek házaikat maguk építették föl, miként azt leköltözésük előtt magukra vállalták. A vert falú házak fölépítéséhez szükséges épületfa beszerzése azonban sok gondot okozott. Bácskának jó része ugyanis teljesen erdőtlen vidék volt. Emiatt már a zombori adminisztrációnak is sok baja volt a német bevándorlók házaik fölépítéséhez szükséges épületfa és nád beszerzésével. Ezért a hozzáfutó kúnhegyesieknek faanyag helyett, annak beszerzésére, házaként 12 forint készpénzt adtak. Az új telepeseknek azonban annyit kell fa és nád után futkosniuk, házaik építése annyira lekötötte őket, hogy a mezei munkára nem maradt idejük. Eltelik a nyár jó része, s házaikkal még mindig nincsenek rendben. Ezért 1785. aug. 15-én az uralkodóhoz fordulnak, kérve, hogy a szolnoki kincstári raktárból önköltségi áron épületfát kaphassanak. Így sikerült 1786-ig 200 házat fölépíteniük, de a szükséges épületek egyharmad részének elkészülését az

anyag és munkaerő hiánya tovább késlelteti. A házépítés körüli gondok miatt 1785-ben a legtöbben képtelenek voltak a szükséges földmunkákat elvégezni.

A Feketicsre települő kúnhegyesiek a kedvezőbben megállapítandó beneficiumok ellenében a következő szolgáltatásokra kötelezték magukat:

heted fizetését terményeikből és bárányaikból, házanként 1 forint évi adó fizetését, egész sessionként évi 51 krajcár készpénzt, egész telkenként évente 52 nap igás vagy 104 nap kézi robotot, végül minden 4 sessio után évente egyszeri kétnapos fuvart. Ehhez hozzájárultak még a szokásos állami, megyei és községi adók és közmunkák.

De hiába kérnek, folyamodnak, kedvezőbb beneficiumokat nem kapnak, csupán a szabad (adómentes) esztendő kezdetére vonatkozó kérelmük teljesül. A török háborúban tanúsított magatartásuk jutalmaként a három tehermentes éven kívül további fél esztendei tehermentességet kapnak.

1787 fordulópontot jelent Feketehegy életében. Az új telepen hivatalos szemlét tartó s ellenőrző méréseket végző vármegyei tisztviselő ugyanis — nagy meglepetésére — olyan lakosokat is talált, akik nem tudták megmutatni, hogy hol van kiosztott földjük. Ebből joggal következtetett arra, hogy az ilyenek földjük művelését elhanyagolták, nem gondoltak a rájuk váró köteleességek teljesítésére, s a kincstári kölcsöngabonából élve, dologtalanul lézengetek, miért is bitangoknak nevezte őket, amit sokan zokon vettek, s elégtétel végett, szervezkedésre és deputációküldésre gondoltak. De erre csak akkor került sor, mikor 1787 tavaszán a Kúnhegyesről és máshonnan jött lakosok közt a dinnyeföld kiosztása miatt nézeteltérésre került sor s a megsértettek és elégedetlenek a deputációra pénzt adtak össze.

Két kiküldöttjük: Csoma György és Áts István, Kúnhegyesen is megfordult, *Feketics község kiküldött megbízottjának adva ki magát*, s csak egy hónap múlva tért vissza, álhírekkel hozva lázba az elégedetlenkedőket, többek közt azzal, hogy „tévedésnek, félreértésnek lettek áldozatai”, mert nem Feketehegyre, hanem a Künságban levő — a valóságban azonban nem létező — Fekete-Tóra kellett volna települniük, ahol „a mostaniaknál sokkal több kedvezményt kaptak volna”. Ezért — mint mondták — azt az utasítást kapták, hogy hazaérkezésük után írják össze a Fekete-Tóra átköltözni kívánókat.

E hír nagy izgalmat keltett az elégedetlenkedők közt, akiknek egyetlen vágyuk Fekete-Tó lett. A lakosság nagyobb, komolyabb része azonban nem vett részt a kavarodásban, nyugodtan végezte munkáját, s mivel a két kiküldött a helytartótanácstól semmiféle írást sem hozott, el se hitte szavukat, ahogy nem hitte az előjáróság sem, és kereken megtagadta, hogy összeírja a Fekete-Tóra költözni kívánó jelentkezőket. Ezenkívül megfeddte, leintette a bonyodalmat keltő „küldötteket”. Azok azonban, csak azért is, egy paraszt nótáriust választottak, s vele írátták össze a jelentkezőket. Utána kocsmába vonultak, ott részegen szidalmazták azokat, akik kivonták magukat az összeírás alól, tettelegességtől sem riadva vissza. A két kiküldött újra pénzt és élelmiszert gyűjtött, majd fölkerekedett, az összeírású jegyzékkel Budára, (?) hogy megszerezze az odaköltözni óhajtóknak a (nem létező) Fekete-Tó kún-sági pusztáit. Közben meghagyta híveinek, hogy amíg ők odajárnak,

ne dolgozzanak, nehogy kárba vesszen fáradságuk, ha sor kerül elköltözésükre.

Mivel a telepítési leiratokban leggyakoribb a Feketity elnevezés, ezenkívül előfordul a Feketics és Feketits változat, a betelepítés után Fekete-Hegy is, s a Fekete-Tó — ott is elírásból — csupán egy helyen szerepel, semmi valószínűség sincs arra, hogy a kavarodás ennek az elírásnak fölhasználásából származott volna. Az elégedetlenség oka valószínűleg az érdekelt lakosokban rejlett, s az izgatás annál nagyobb visszhangra talált náluk, minél jobban közeledett a szabad (tehermentes) esztendő vége. Arra gondolhattak, hogyha máshová települnek át, ott újabb szabad évekhez jutnak, s kötelességük teljesítését elodázhathatják. Nem oktalanul szól a kúnhegyesi tanács kemény hangon a „lármázó irredemptus lakosokról, a tomai goromba, nyughatatlan szállós gazdákrol”.

A lázongás ezzel nem ért véget. Két kérvényt is küldenek az uralkodóhoz, az egyikben siralmas helyzetükről, földhiányról és Bács megye kemény bánásmódjáról panaszkodva, a másikban pedig a telepesek éhínségéről. Az előjáróság végül is megsokallta a dolgot, és jelentést tett felsőbb helyre a zavartkeltők okozta áldatlan állapotokról. Erélyes beavatkozásra azonban csak akkor került sor, mikor tehermentességük lejárt, s meg kellett volna kezdeniük kötelességeik teljesítését. Egy 1819-i püspöki látogatás jegyzőkönyve szól az elégedetlenkedők ellen foganatosított inézkedésekről. E szerint a vármegyei és urasági küldöttség katonákkal jelent meg a helyszínen, s a „nyughatatlan fejeit, elsőbben is az akkori iskolamestert és a harangozót, mint irkálót, az ismeretes Szél Gáspárt, annak utána a többieket is keményen megpálcáztatta és kötelességük teljesítésére hajtotta”.

A Fekete-Tó-i álom így vált semmivé. Ezért néhányan megpróbáltak visszatérni Kúnhegyesre, de a tanács nem tűrte meg őket, s mikor a feketehegyi bíró arra kérte a magisztrátust, hogy hajtsa be rajtuk adósságaikat, szigorú határozattal fölszólította őket az előbbi lakhelyükre való visszatérésre.

Ily áldatlan viszonyok közt Feketics gazdaságilag sokáig nem tud rendbe jönni, messze elmarad az utánuk települt pacsériak és ómoravicaiak mögött, s noha kész gyülekezetben, lelkipásztorral költöztek be, egyházi életük is nehezen állapodik meg. A lelkészek a zavargó, elégedetlenkedő hívek között képtelenek megmaradni, egymás után hagyják el a községet, s csak a negyedik tart ki közöttük 24 évig.

Jellemző, hogy parókiájuk még három év múlva is befejezetlen, lakhatatlan volt, rendesen soha el nem készült, s végül is vakolatlanul összeroskadt. A nyilvános istentisztelet számára ezért vályogból, ideiglenesen, imaházat építettek. Alapjaiban ma is fennálló templomuk — toronnyal, harangokkal — 1803-ban nyert befejezést.

Az évekig háborgó község csak három évtized múlva tudott kilábalni a zürzavaros helyzetből és megállapodni.

ÓMORAVICA

Ómoravica eredetileg csupán 9247 holdból állott, tehát jóval kisebb volt a szomszédos Pacsérnál. De a mérnöki felmérés a két puszta közötti különbséget utólag kiegyenlítette, úgyhogy Ómoravica határa

19 467 holdat tett ki. A kimért 209 és 1/2 sessio egyenkénti átlaga 38 hold szántó és 22 hold kaszáló volt, belsőtelek és közlegelő nélkül. A felosztást végző mérnök a javadalmasok részére 5 egész sessiót állapított meg.

A telepések zöme Karcagról, Kúnmadarasról és Jászkisérről származott, de akadtak köztük máshonnan odakerült családok is.

Mivel a telepések nem egy helyről jöttek, odaköltözésükkor lelkipásztort, tanítót, jegyzőt nem hoztak magukkal, de amint megérkeztek, azonnal hozzáláttak, hogy hiányukat pótolják. Nyár folyamán már az iskola is fölépült, úgyhogy ősze megkezdődhetett a tanítás. 1786 nyarán pedig sárfalból, nádtetővel, elkészült az ideiglenes községháza, mely átmenetileg a jegyző s a később megérkező lelkész lakásául szolgált.

Egyházi életükkel kapcsolatos kellékeik beszerzése, épületeik előkészítése ugyancsak igénybe vette őket, s ők mégsem késedelmeskedtek. Hamarosan hozzáláttak templomuk fölépítéséhez, melyet 1791 nyarára teljesen befejeztek. Minden gazda részt vett, fejenként 100 darabbal az építendő templomhoz szükséges vályogvetésben. Így készült el Bácskában az 1882-ig használt első magyar református vályogtemplom. Akkor ugyanis téglából épült új templom váltotta föl, éppúgy, mint 1809-ben a községházát.

Az ómoravicaiak igyekezetét dicséri, hogy az iskolai élet is gyors fejlődésnek indult, mert 1789-ben már két tanító végezte az oktatást az iskolában.

Mindezek az eredmények azt igazolják, hogy az ómoravicaiak települése sikerült, s a nép az áttelepüléssel együtt járó nehézségeket sikeresen leküzdötte.

Bár, mint a Jászkúnság szabad fiai, szolgáltatási kötelezettségeiket, a robotot, nehezen szokták meg, ez sohasem ragadtatta őket a feketehegyiekhez hasonló elégedetlenkedésre és zavargásokra. Egyébként kedvezményben is részesültek, kilenced helyett csak hetedet kellett fizetniük. A kamarai jószágigazgatóság ezenkívül teljesítette azt a kérésüket, hogy robotjaikat részben megválthassák, mivel a robotköteles telepések megszorodása miatt amúgy sem tudta volna ledolgoztatni az összes robotokat.

Az úrbéri szerződés 1792 novemberétől kezdve részletesen intézkedik robotjaikról s azok részbeni megváltásáról. A háromévenként megújításra kerülő szerződés pontjaiból kitűnik, hogy a telepéseknek új otthonukban eléggé gondterhelt az életük. A szokatlan jobbágsors sok telepest gondolkodóba is ejt, s honvágyat ébreszt elhagyott szülőföldje után, melynek szabad fiai voltak.

A visszaáramlás a szabad évek vége felé kezdődik meg, de beleütözik az elhagyott helységek tanácsainak tilalmába. Ennek ellenére — habár aránylag kevesen — a telepések mégis útra kelnek Jászkúnság felé, úgyhogy ómoravicai telkeik, újabb levándorlásokig, gazdátlanul maradtak.

Ómoravicára — eredetileg — mintegy 334 család költözött le. De számuk 1788 végén már 394 s lélekszámuk 1797-ben: 2595, az odaköltözésük óta elhalt újszülötteké pedig: 689.

A népesség növekedésének nagyobb részét újabb beköltözők tették ki, akiknek beszivárgása még sokáig tartott.

PACSÉR

A pusztai felmérés szerint Pacsér területe 18 000 holdat tett ki. Eből: 7414 hold és 600 négyszögöl szántóföld, 4333 hold 600 négyszögöl kaszáló, 5775 hold 100 négyszögöl közlegelő, 233 hold 600 négyszögöl szőlő. Az utak és kutak számára külön terület maradt. A község belterülete, az ott levő szerb faluval együtt, 399 holdat és 800 négyszögölet tett ki.

A fent említett szántók, közlegelők, kaszálók magukban foglalták a szerbek sessióit is.

A kijelölt 197 és 3/4 sessióból a jobbágysorsba került telepesek, magukkal hozott ígás s egyéb jószágaik arányában, negyed, fél, háromnegyed, egész, ötnegyed vagy másfél telket kaptak. Egy egész sessióra, éppúgy, mint Feketehegyen és Ómoravicán: 38 hold szántót és 22 hold kaszálót számítottak, a belső telken és közös legelőn kívül. A kaszálók nagysága a sessiókétől függött.

Szántóföldjét mindenki hat egyenlő parcellában kapta. Ezek közül évente csak négyet műveltek meg, két parcella pihent.

A szőlők közvetlenül a falu mellett feküdtek, s közöttük kellett a földekre kijárni.

A belső telkek, függetlenül a telekállománytól, egyenlő nagyok voltak. Ezeken épültek ki, a régebbi szerb település mellett, a pacsériak egyenes, gondozott házsorai, utcái.

Pacsér első telepesei túlnyomóan kisújszállásiaiak voltak. Rajtuk kívül található az összeírási jegyzékben törökszentmiklósiak, türkeveiek, egy-két mezőtúri és kenderesi. Sőt 1788-ban jelentkezett 110 miskolci család is, de „felsőbb rendeletre hazájukba visszaküldettek”.

Az új telepesek közt 7 másfél, 6 ötnegyed, 75 egész, 17 háromnegyed, 68 fél és 61 negyed sessió földet osztottak ki. Több földet azok kaptak, akiknek vagyoni helyzete és családtagjaiknak száma biztosította azok megművelését. Az első telepesek közül néhányan nem kaptak földet, mert nem volt vagyonuk, családtagjaiknak száma is kevés, vagy mert nőtlenek voltak.

Javadalmi célokra is adtak földet, mentesítve az úrbéri terhektől.

Szolgáltatásaik mértékét, az ómoravicaikhoz hasonlóan, az urbárium határozta meg. Az abban felsorolt kötelezettségek súlyosan érintették őket. De a magyar udvari kancellária elutasította beneficiumaik növelése ügyében benyújtott kérelmeiket. Hiába kérték szabad éveik meghosszabbítását is. Csupán annyit sikerült elérniük, hogy a hetedet csak az 1790-es aratástól kezdve kellett fizetniük.

Szabad éveik letelte után jobbágyterheik megváltásának engedélyezéséért folyamodtak, de a királyi rendelet elutasította őket. Ekkor egyesek, elkedvetlenedve, vissza szerettek volna térni Kisújszállásra, de otthon maradt családtagjaik hiába jártak közbe érdekükben, az ottani tanács nem járult hozzá visszatelepedésükhöz, s csak azoknak engedte meg, akiknek jó teherviseléséhez nem fért kétség. A hazavágyódás okai kétségtelenül a jobbágysors s a vele járó terhek voltak.

Az új telep előljárósága sem maradt közömbös a visszaköltözni óhajtok ügyében, kivált, ha adósságot hagytak maguk után. Ilyenkor azt követelték, hogy tizenöt nap alatt térjenek vissza, különben, mint kóborlókat, kitiltja őket Pacsérről.

Aránylag kevesen kérték visszavételüket korábbi lakóhelyükre. A többségnek, bármily súlyosak is voltak szolgáltatási kötelezettségeik, esze ágában sem volt Pacsérról elmenni. Ezt bizonyítja az is, hogy 1791-ben befejezik az 1790-ben megkezdett templomépítkezést. Az istentiszteletet addig ugyanis a parókia szomszédságában levő színben tartották.

Az építés negyedfélezer forintba került. Minthogy erre elegendő pénzük nem volt, kölcsönre szorultak.

1810-ben, miután 60 000 téglát évekkkel előbb kiégettek, fölépítették a tornyot, beleépítve az addigi fatorony használható anyagát is.

Az iskolai munka is megkezdődött, amint elhelyezkedtek, mégpedig két tanítóval. Első iskolájuk 1789-ben épült. Ezt 1810-ben átalakították. 1819-ben pedig új iskolát építettek a fiúknak.

A mintegy háromszáz családnak nagy terhet jelentettek az egyházi és iskolai szolgálattal kapcsolatos építések, renoválások és újjáépítések. A falu lakosságának törődését és áldozatkészségét dicséri, hogy kellő időre mégis mindent tető alá hoztak, s a javításokra és újjáépítésekre ugyanoly gondot fordítottak.

Az új telep a régebbi szerb faluval egy községet alkotott, s a községi ügyek intézésében az új telepesek és a régebben ott lakó szerbek egyaránt részt vettek.

Pacsér népessége a szüntelen beszivárgás meg elvándorlás következtében állandó hullámszásban volt. Ezt igazolja az 1819-i püspöklátogatási jegyzőkönyv, mely a község lélekszámának szakadatlan változását állapítja meg.